

Criticism And Study of Slang Persian Lexicon

Maede Sahloddin¹

Researcher, Department of lexicography, Academy of Persian Language and Literature, Tehran, Iran.

Abstract

The slang language and literature of any society encompass many of its cultural components and, consequently, serve as the most appropriate tool for understanding the cultural identity of its people. In this context, the lexicography of vernacular language, which has flourished in the contemporary era, plays an effective role in recognizing this identity. One of the prominent works in the field of vernacular lexicography is the Dictionary of Colloquial Persian (Farhang-e Fārsi-ye Āmiyāneh) by Abolhassan Najafī, which examines colloquial Tehrani lexical units from the beginning of the fourteenth solar century. This study aimed to evaluate the extent of this book's success in adhering to the principles of lexicography, based on a library research methodology. The findings, following an examination of these principles and the elements of lexicography, indicate that this work is the best dictionary in the field of vernacular language; this is because, unlike similar previous works, it possesses a comprehensive, systematic, and up-to-date lexicographical structure, and it has avoided relying on oral sources in favor of a coherent written corpus—though it does contain some minor deficiencies in terms of formal lexicographical aspects.”

1. mssahlodin@ut.ac.ir (Corresponding Author)

How to cite: Sahloddin, M. (2025). Criticism And Study Of Slang Persian Lexicon. *Language and Linguistics*, 21(42), 233- 236. doi: 10.30465/lsi.2026.51907.1811

Keywords: *Colloquial Language, Colloquial Persian Dictionary, Critique, Lexicography*

1. Introduction

From the perspective of speaker social class, language is categorized into three tiers: super-standard, standard, and sub-standard. The super-standard variety is specific to classical literary texts, characterized by the use of literary devices and historical grammar. The standard variety refers to the formal, common written language prevalent among the educated class residing in the capital. The sub-standard (spoken) variety is further divided into two categories: 'everyday/conversational/colloquial' and 'slang/vernacular.' The everyday variety represents the spoken language of the educated stratum of society, whereas the slang variety belongs to semi-educated classes and includes two sub-categories: 'slang in its conventional sense' and 'jargon/street slang' (jahili). Conventional slang often features metaphorical and idiomatic expressions infused with humor, while the jahili variety is specific to the less-educated, illiterate, or anti-social classes, often manifesting phonological processes such as metathesis (e.g., chisep instead of chips), which the educated or semi-educated classes avoid using (Najafi, 2008).

In the contemporary era, numerous dictionaries have been compiled to define and explain the words and expressions of the slang variety, including: Farhang-e Avam by Mirqoli Amini, Farhang-e Loghat-e Amiyaneh by Mohammad Ali Jamalzadeh, Farhang-e Loghat-e Amiyaneh va Moaser by Reza Anzabi-Nejad and Mansour Servat, Farhang-e Farsi-ye Amiyaneh by Abolhassan Najafi, and Ketab-e Koucheh by Ahmad Shamlu."

Research Questions

- 1) What are the distinguishing features persian slang lexicon from other similar lexicon?
- 2) To what extent does persian slang lexicon conform to the fundamental criterias of modern lexicography?
- 3) Can persian slang lexicon be considered the best work in the field of Persian slang lexicography?

2. Literature Review

Four detailed articles have been written so far on the criticism of Persian slang lexicon: Baha' al-Din Khorramshahi, in his article "The

Turning Point and Deep Transformation in Persian Lexicography," makes several criticisms of some elements of lexicon. Then, by comparing the frequency of slang entries in Najafi's work with Jamalzadeh's lexicon of slang Words and Today's Persian lexicon by Sadri Afshar and the Hekmi Sisters, he concludes that Persian slang lexicon is unique in terms of form, content, and methodology.

In his article, "Slang or Spoken Persian Dictionary, Which?", Ali Mohammad Haqshenas considers this dictionary, like many similar works, to be data-based, compiled based on a specific linguistic corpus, and this characteristic, in addition to the comprehensiveness and coherence it gives to the work, also deprives it of many important sources. For example, the combinations "water to gather in one's mouth" in the meaning of "someone's appetite to be stimulated" and "water to flow over one's head" in the meaning of "overwhelmed by problems" are not included. Another is that some entries are recorded without mentioning their slang meaning or even their evidence. For example, the entry "Ay bi-kolah" is included with its dictionary meaning and, consequently, without mentioning the evidence of irony, and the entry "Ay bakolah/ay maddi" is also recorded with its literal and dictionary meaning; while the appropriate ironic meaning can be extracted from that evidence. Haqshenas also mentions the special advantages of this work as follows: The author's linguistic corpus is quite specific and structured. Some words that appear to belong to the formal language class, but are used in common usage with a figurative meaning, have been recorded for the first time in this work; such as: book (in the sense of thinness), rubbing (in the sense of being eliminated), and string (in the sense of information and awareness). Also, the colloquial meaning of grammatical words has been described for the first time in this dictionary. For example, the suffix "به" has been recorded with ten meanings, of which we will mention three below: 1) Before: I woke up at two o'clock in the afternoon. 2) Dependent on, subject to: If a man has a beard..., he also has a goat. 3) I swear to, I swear to: By five people if I were a person of these words. Or some of the meanings of the conjunction "ta" are recorded as follows: 1) As far as: Ta works. 2) As soon as: Ta ignored it, he picked up the rug... 3) (before the verb in the imperative mood) to

express a transaction, for example: You wanted me to do it, so I didn't do it.

In his article “Bazham” on Persian slang lexicon, Houshang A’lam considers many of the lexicon entries to be old and abandoned due to the type of sources used and the author’s non-Tehranian origin. He also considers many vernacular entries such as: “Ouf shodan” (in childish language), “Baybay” (to say goodbye), “Khuda bebakhshad” (in response to “Bebakhshid!”), “Shoke kerden/sheden”, “Tayyeb va Tahir”, “Langderaz” and “Nokar Babaye Kasi” to be worthy of being recorded in the lexicon, but he believes that the reason for their absence is that the author did not refer to publications such as “Towfiq”, “Baba Shamal” or the works of Sadegh Chubak, Mohammad Masoud and “Ketabe Kocheh”. He considers some of the pronunciations to be due to the use of written, official and non-vernacular sources (Nakas, “Neshastan”). A’lam considers another flaw in the work to be the failure to determine the linguistic levels (formal, abandoned, ignorant, and vulgar) of the entries, and believes that knowledge of these levels is essential for authors of bilingual dictionaries (in order to find stylistic equivalents) and speakers of the language (in order to know the type of social status of the use of words or proverbs). He considers the old-fashioned language of some of the definitions, inconsistency in the way pronunciations are recorded, and the failure to mention the antonyms of the entries to be other flaws in this work.

In his valuable article, History of Persian slang lexicography, Mehrdad Naghzgooi Kohan, after mentioning the history of slang lexicography, introduces Persian slang lexicon. After mentioning Najafi's view on the classification of type slang, he describes the general characteristics of the work. Then, in a six-line paragraph, he only criticizes part of its phonetic transcription method and then states the advantages of the work over other dictionaries.

3. Methodology

This research examines the extent of its success in adhering to the principles of contemporary lexicography through a detailed study and examination of Persian slang lexicon.

4. Results

Compared to similar works, Abolhasan Najafi's Persian slang lexicon is the most consistent with the standards of contemporary lexicography.

So far, Persian slang lexicon is the best work in the field of Persian slang lexicography due to its structural methodology.

5. Discussion

Previous works in the field of criticism of Persian slang lexicon had only dealt with a limited and brief examination of this work, and none had criticized all elements of the culture, such as: entry, evidence, phonetics, and etymology, in accordance with scientific and modern standards of lexicography. However, the present study has examined and criticized it in detail with the aim of proving the superiority of this lexicon over similar works.

6. Conclusion

Despite all its structural shortcomings, the Persian slang lexicon remains the best—and perhaps the only—lexicon in the field of slang language. This is because it has examined slang Tehrani lexical units from the beginning of the 14th [solar] century using an extensive written corpus, to the extent that half of its entries have not been found in any previous general or even slang Persian lexicons. Furthermore, Persian slang lexicon has examined the entries in accordance with standard, up-to-date lexicographical practices; upon recording an entry, the dictionary—wherever possible—provides phonetic transcription, etymology, grammatical identification, and occasionally usage labels, followed by a definition, illustrative examples, and the sources for those examples. In addition to these features, it is the first slang lexicon to have recorded even negative verb forms with their specific slang meanings.

Bibliography:

- A'lam, Houshang. (2001). Again about Persian slang lexicon. *Nameh Farhangestan*, 1(17), 96-125.
- Haqshenas, Ali Mohammad. (1990). Which is slang or colloquial Persian language?. *Danesh Publication*, 96, 59-65.

- Khorramshahi, Baha'uddin. (1990). A turning point and profound change in Persian lexicography. *Bukhara*, 12, 352-387.
- Khorramshahi, Baha'uddin. (2008). From Word to lexicon. Nahid.
- Naghzgooye kohan, Mehrdad. (2007). History of Persian slang lexicography. *Lexicography (Special Issue of the Academy Journal)*, 1, 167-183.
- Najafi, Abolhasan. (2008). *Persian slang lexicon*. Niloufar.

نقد و بررسی فرهنگ فارسی عامیانه

پژوهشگر، گروه فرهنگ‌نویسی، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، ایران

مآئده سہل‌الدین

چکیده

زبان و ادبیات عامیانه هر جامعه دربرگیرنده بسیاری از مؤلفه‌های فرهنگی آن و در نتیجه، مناسب‌ترین ابزار برای شناخت هویت فرهنگی مردمان آن جامعه است. در این میان، فرهنگ‌نویسی زبان عامیانه که در دوره معاصر رونق بسیاری گرفته است، نقش مؤثری در شناختن این هویت دارد. یکی از آثار مطرح در زمینه فرهنگ‌نگاری این گونه زبانی، فرهنگ فارسی عامیانه، اثر ابوالحسن نجفی است که واحدهای واژگانی محاوره‌ای تهرانی را از آغاز قرن چهاردهم بررسی کرده است. این پژوهش قصد داشت که بر پایه روش کتابخانه‌ای، میزان موفقیت این کتاب را در رعایت اصول فرهنگ‌نویسی ارزیابی کند. یافته آن پس از مطالعه این اصول و بررسی عناصر فرهنگ‌نویسی این بود که اثر یادشده بهترین فرهنگ در حوزه زبان عامیانه است؛ چراکه برخلاف آثار مشابه پیشین، دارای ساختار جامع، نظام‌مند و به‌روز فرهنگ‌نویسی است و نیز از منابع شفاهی دوری جسته و بهره‌مند از پیکره مکتوب منسجمی است؛ گرچه اشکالاتی نیز در حوزه‌های صوری فرهنگ‌نویسی دارد.

کلیدواژه: زبان عامیانه، فرهنگ‌نگاری، نقد، فرهنگ فارسی عامیانه.

۱- مقدمه

زبان از منظر نوع طبقه‌گوشورانش به سه دسته فرامعیار، معیار و زیرمعیار تقسیم می‌شود. گونه فرامعیار ویژه متون ادبی کهن است که در آن از آرایه‌های ادبی و دستور تاریخی استفاده می‌شود. زبان معیار همان گونه مکتوب رسمی و رایج زبان است که میان طبقه تحصیلکرده پایتخت‌نشین رواج دارد و زبان زیرمعیار (گفتاری) نیز خود به دو دسته «روزمره/محاوره/تداول» و «عامیانه» تقسیم می‌شود. گونه روزمره همان زبان گفتاری قشر فرهیخته جامعه است و گونه عامیانه متعلق به طبقات نیمه‌فرهیخته است که خود دارای دو دسته «عامیانه در معنای متداول آن» و «جاهلی» است. گونه عامیانه دارای ترکیب‌های کنایی و استعاری همراه با طنز است و گونه جاهلی ویژه طبقات کم‌سواد، بیسواد یا ضداجتماعی است که معمولاً برخی از فرایندهای واجی مانند قلب (چیسپ به جای چیپس) در آن نمود دارد و طبقه تحصیلکرده یا نیمه‌فرهیخته از به کار بردن آن خودداری می‌کند (نجفی، ۱۳۸۷).

در دوره معاصر، فرهنگ‌های بسیاری در شرح و تعریف واژه‌ها و ترکیب‌های زبان عامیانه نوشته شده‌است؛ از جمله: فرهنگ لغات عامیانه نوشته محمدعلی جمال‌زاده، فرهنگ لغات عامیانه و معاصر از رضا انزابی‌نژاد و منصور ثروت، فرهنگ فارسی عامیانه از ابوالحسن نجفی و کتاب کوچی از احمد شاملو.

از میان آثار مذکور، فرهنگ فارسی عامیانه تنها در چهار مقاله، به‌طور شاخص نقد شده‌است که البته بسیاری از جنبه‌های فرهنگ‌نویسی در آنها بررسی نشده‌است؛ از سوی دیگر، مطالعه و بررسی اجمالی فرهنگ یادشده در آغاز، این فرضیه را بنا نهاد که اثر مذکور بهترین فرهنگ عامیانه معاصر است. از این رو، ضرورت نقد همه‌جانبه اثر و تأیید یا رد فرضیه یادشده انگیزه تألیف این نوشتار قرار گرفت. در این مقاله، پس از ارائه پیشینه پژوهش، به معرفی و نقد فرهنگ فارسی عامیانه می‌پردازیم و در پایان، نتیجه‌گیری مبحث را ارائه می‌کنیم.

۲. پیشینه پژوهش

درباره نقد فرهنگ فارسی عامیانه، تاکنون چهار مقاله نوشته شده‌اند:

۱) خرمشاهی، بهاء‌الدین، «نقطه عطف و تحول ژرف در فرهنگ‌نگاری فارسی»، بخارا، ش ۱۲، خرداد و تیر ۱۳۷۹، ۳۵۲-۳۸۷.

۲) حق‌شناس، علی‌محمد، «فرهنگ فارسی عامیانه یا گفتاری، کدام؟»، نشر دانش، ش ۹۶، تابستان ۱۳۷۹، ۵۹-۶۵.

نویسنده این فرهنگ را مانند بسیاری از آثار مشابه، داده‌بنیاد می‌داند که بر اساس پیکره زبانی مشخصی تدوین شده‌است و این خصیصه در کنار جامعیت و انسجامی که به اثر می‌بخشد، آن

را از منابع مهم بسیاری نیز محروم می‌کند. مثلاً ترکیبات «آب در دهن کسی جمع شدن» در معنای «اشتهای کسی تحریک شدن» و «آب از سر کسی گذشتن» در معنای «مغلوب مشکلات شدن» مدخل نشده‌اند. دیگر این که برخی مدخل‌ها بدون ذکر معنای عامیانه خود یا حتی شاهد ثبت شده‌اند. مثلاً مدخل «آی بی‌کلاه» با معنای قاموسی خود و در نتیجه بدون ذکر شاهد کنایی آمده‌است و مدخل «آی باکلاه/ آی مدّی» نیز با معنای تحت‌اللفظی و قاموسی خود ثبت شده‌است؛ در حالی که می‌توان از شاهد آن معنای کنایی مناسب را استخراج کرد (۶۴-۶۵). حق‌شناس امتیازات ویژه این اثر را نیز چنین ذکر می‌کند: پیکره زبانی مؤلف کاملاً مشخص و چارچوب‌دار است، برخی کلمات که در ظاهر متعلق به طبقه رسمی زبان هستند، ولی در تداول عامه با معنای مجازی به کار می‌روند، نخستین بار در این اثر ثبت شده‌اند؛ مانند: کتابی (در معنای کم‌ضخامت)، مالیدن (در معنای منتفی شدن) و سر رشته (در معنای اطلاع و آگاهی). همچنین معنای عامیانه واژه‌های دستوری برای نخستین بار در این فرهنگ توصیف شده‌اند (۶۱). برای مثال، حرف اضافه «به» با ده معنا ثبت شده‌است که در ادامه به سه مورد آن اشاره می‌کنیم:

- (۱) پیش از: دو ساعت به ظهر بیدار شدم.
- (۲) وابسته به، منوط به: اگر مردی به ریش... است، بز هم دارد.
- (۳) قسم به، سوگند می‌خورم به: به پنج تن اگر من اهل این حرف‌ها بوده باشم. یا تعدادی از معانی حرف ربط «تا» به این صورت ضبط شده‌است:
  - (۱) تا جایی که: تا چشم کار می‌کند.
  - (۲) به محض اینکه: تا ازش غافل شدم، قالیچه... را برداشت.
  - (۳) (پیش از فعل به وجه التزامی) برای بیان معامله به مثل: می‌خواستی نکنی تا نکنم.
- (۳) اعلم، هوشنگ، «باز هم درباره فرهنگ فارسی عامیانه»، نامه فرهنگستان، ش ۱۷، بهار ۱۳۸۰، ۹۶-۱۲۵.

این محقق بسیاری از مدخل‌های فرهنگ را به دلیل نوع منابع پیکره و نیز تهرانی نبودن مؤلف، قدیمی و مهجور می‌داند. وی همچنین مدخل‌های عامیانه بسیاری را مانند: اوف شدن (در زبان کودکان)، بای‌بای (کردن)، پیرسگ، خارجگی، خدا ببخشد (در جواب «ببخشید!»)، شوکه کردن/ شدن، طیب و طاهر، عمرکشان، لنگ‌دراز و نوکر بابای کسی نبودن شایسته ضبط در فرهنگ می‌داند. (۱۰۳ و ۱۰۵) که علت فقدان آنها را مراجعه نکردن مؤلف به نشریه‌هایی چون توفیق، باباشمل و یا آثار صادق چوبک، محمد مسعود و نیز کتاب کوچه می‌پندارد (۱۰۸). وی برخی از تلفظ‌ها را به دلیل استفاده از منابع مکتوب، رسمی و غیرعامیانه می‌داند (ناکس،

نشستن (۱۱۹). اعلم عیب دیگر اثر را تعیین نشدن مراتب زبانی (رسمی، مهجور، جاهلی، عامیانه) مدخل‌ها می‌داند و معتقد است که اطلاع از این مراتب برای مؤلفان فرهنگ‌های دوزبانه (جهت یافتن معادل‌های سبکی) و گویشوران زبان (برای اطلاع از نوع جایگاه اجتماعی استفاده از واژگان یا مثل‌ها) ضروری است (۱۲۲). وی قدیمی بودن زبان برخی از تعاریف، ناهماهنگی در شیوه ضبط تلفظ‌ها و ذکر نکردن متضادهای مدخل‌ها را از دیگر عیوب این اثر دانسته‌است (۱۲۴-۱۲۵).

۴) نغزگوی کهن، مهرداد، «تاریخچه فرهنگ‌نویسی عامیانه فارسی»، فرهنگ‌نویسی (ویژه‌نامه نامه فرهنگستان)، ش ۱، دی ۱۳۸۶، ۱۶۷-۱۸۳.

نویسنده در ادامه تاریخچه فرهنگ‌نگاری گونه عامیانه، به معرفی فرهنگ فارسی عامیانه می‌پردازد. وی پس از ذکر دیدگاه نجفی درباره طبقه‌بندی گونه عامیانه، ویژگی‌های کلی اثر را بیان می‌کند. سپس در یک بند شش‌سطری تنها به نقد بخشی از شیوه آوانویسی آن بسنده می‌کند و پس از آن، امتیازات اثر را نسبت به فرهنگ‌های دیگر بیان می‌کند.

معرفی اجمالی و نقد اثر

انتشارات نیلوفر چاپ اول فرهنگ فارسی عامیانه را در سال ۱۳۷۸ و چاپ دوم آن را در سال ۱۳۸۷ منتشر کرد. این اثر کلمات و عبارات محاوره‌ای تهرانی را از آغاز قرن چهاردهم و با استفاده از پیکره زبانی وسیع (۱۱۴ منبع نوشتاری) مورد بررسی قرار داده‌است (نجفی، ۱۳۸۷). نجفی پس از ثبت مدخل و آوانگاری آن، در برخی از موارد، به ریشه‌نگاری، ذکر هویت دستوری و برچسب کاربردی (مانند: به لحن تحقیر، به لحن استهزا) پرداخته و در ادامه، تعریف، شاهد و منبع شاهد را نیز ذکر کرده‌است. در ادامه، ارزیابی بخش‌های مختلف این فرهنگ خواهد آمد:

۱) نامگذاری و تشخیص گونه زبانی عامیانه

ویژگی‌ها

در این فرهنگ، عناصر مربوط به ساحت‌های صرفی، نحوی و معنایی زبان عامیانه وجود دارند که حتی برخی از آنها می‌توانند در ساختار «زبان روزمره/ تداول/ محاوره» نیز به کار روند. در بخش صرفی، واژگانی چون: مَزَنگ و کِنَس حاصل فرایند «ساخت واژگان ساده از راه الگوهای آوایی ممکن ولی ناموجود» هستند و واژگانی مانند: هلفدانی و دَبَنگوز نتیجه ساخت «واژگان غیرساده از راه نوواژگان ساده جعلی» هستند. استفاده از ساخت‌های نحوی ترکیباتی مانند: صدتایک‌غاز، ازما بهتران، ننه‌من‌غریبم‌بازی و بریزوبپاش را ایجاد کرده‌است و در نهایت،

صورت‌بندی معنایی جدید با بهره‌گیری از ساخت‌های استعاری و کنایی، موجب شکل‌گیری ترکیباتی مانند: «تازه‌به‌دوران‌رسیده (نودولت)» و «عقل کسی پاره‌سنگ برداشتن (کم‌عقل بودن)» شده‌است (حق‌شناس، ۱۳۷۹).

برخی از واژگان و ترکیبات این فرهنگ گاه تا مرز زبان معیار پیش می‌روند و حتی خود مؤلف نیز این ادعا را تأیید می‌کند؛ چنان‌که در صفحه‌ی نه این اثر چنین می‌نویسد: «زبان عامیانه تنها منحصر به لغات و ترکیبات نیست؛ بلکه بسیاری از معانی واژه‌های زبان معیار و حتی زبان ادبی که غالباً از دید فرهنگ‌نویسان پوشیده مانده یا نادیده گرفته شده‌است، نیز باید جزو زبان عامیانه شمرده شود». در این فرهنگ، برخی تعابیر به‌دلیل کنایه‌آمیز بودن، لزوماً «عامیانه» تلقی شده‌اند؛ درحالی‌که می‌توانند در ساختار زبان معیار نیز به کار روند. مانند: آبکی، آدمک، آقا (سرور)، امتحان دادن، امضا دادن (کنایه از تعهد دادن)، انس گرفتن، انگل (کنایه از طفیلی و سربار)، بابت، باد داشتن، باد سرخ (نوعی بیماری)، به بار آوردن (موجب شدن)، بارانی (نوعی لباس)، بازاری (مبتذل)، بالابان (نوعی طبل)، بانمک (کنایه از دلچسب و مطبوع)، بانی خیر شدن، بته‌جغه (نوعی نقش لباس)، بددل (کنایه از بدبین)، بدذاتی، بدقدم (کنایه از نحس)، بره‌موم (نوعی موم سیاه)، بست (پناهگاه مقدس) (خرم‌شاهی، ۱۳۸۷)، پرهیزانه، تلافی کردن، تلنگر، جانماز، جفت، سحری، شب اول قبر، صف بستن، وقت گیر، یخ در بهشت.

بنابراین با بررسی تمام این جوانب در اثر نجفی، به این نتیجه می‌رسیم که بنا به نوع آثار موجود در پیکره زبانی، این فرهنگ ماحصل زحمات نجفی در کشف معانی واژگان زبان زیرمعیار و حتی معیار است. از این جهت شاید شایسته‌تر است که نام این اثر را «فرهنگ فارسی گفتاری امروز» یا «فرهنگ فارسی متداول» بدانیم (حق‌شناس، ۱۳۷۹).

۲) شیوه ضبط مدخل

ویژگی‌ها

۲-۱) ضبط مدخل بر اساس خوشه معنایی

مدخل‌ها و زیرمدخل‌ها بر اساس خوشه معنایی و توجه به واژه پایه ضبط شده‌اند؛ یعنی زیرمدخل‌های «از پا افتادن» و «این پا آن پا کردن» ذیل مدخل «پا» آمده‌اند. ترتیب الفبایی خود زیرمدخل‌ها نیز بر اساس روش خوشه‌ای است. یعنی در ابتدا، زیرمدخل‌هایی که با «پا» شروع می‌شوند، می‌آیند و سپس آنهایی که با کلمات دیگری (مثلاً حروف) آغاز می‌شوند، ذکر می‌شود. در مواردی که تشخیص واژه پایه ترکیب دشوار است و چند کلمه دارای ارزش معنایی یکسان هستند، ترکیب ذیل اولین کلمه آن می‌آید. مثلاً ترکیب «چوب توی سر سگ زدن» ذیل مدخل «چوب» می‌آید (نجفی، ۱۳۸۷).

۲-۲) ضبط مدخل به صورت فعلی

در فرهنگ‌نویسی ترکیبات فعلی غالباً به صورت مصدری ضبط می‌شوند؛ مانند: گلیم خود را از آب بیرون کشیدن. اما گاهی ضبط صورت مصدری برخی عبارات عامیانه ممکن نیست؛ چراکه در گفتار امروزی، به صورت جمله‌ای، بدون تغییر و با حالتی منجمد استفاده می‌شوند؛ مثلاً «آه ندارد که با ناله سودا کند» را نمی‌توان به شکل «آه نداشتن که با ناله سودا کردن» ضبط کرد. این مدخل در فرهنگ سخن نیز بدین شکل ضبط شده‌است (انوری، ۱۳۸۲). دیگر مدخل‌های مشابه فرهنگ که به صورت منجمد ضبط شده‌اند، عبارتند از: آب می‌خورد توی گلویش پیداست، آتش از گورش ببارد، هر جا آتش است او فراش است، باقی عمرش را به شما داد، بدتر از این نمی‌شود، پدر... بسوزد، پُرش رفته کمش مانده، آن‌جا که عرب نی بیندازد (یا: انداخت)، جدش کمرش بزند، جسارت است، سرت را درد نیاورم، سر زبانش آمد که بگوید، صدتا چاقو می‌سازد که یکیش دسته ندارد، چه نشسته‌ای! هفته که هفت روز است، همچو بگویم، همین است که هست، تا یادم نرفته/ تا یادم است، یکی چشم گاو است.

۳-۲) ضبط مدخل به صورت فرمولی

مؤلف صورت برخی از مدخل‌های چندجزیی را که جزء اسمی آنها متغیر است، به شکل فرمول دستوری آن ضبط کرده‌است که شاید در نوع خود کم‌سابقه باشد (نغزگوی کهن، ۱۳۸۶). مثلاً شواهد افعال «شکم برداشت» و «ترس ورش داشت» ذیل مدخل‌های «اسم + ضمیر متصل + برداشتن» و «اسم + برش داشتن» آمده‌است. در ادامه، چند مدخل فرمولی را همراه با شاهد آن (در کمانک) ذکر می‌کنیم:

آدم از آن + صفت تفضیلی + نباشد (آدم از آن بدسلیقه‌تر نباشد)،

اسم کسی در رفتن که... / اسم کسی در رفتن به + اسم / اسم کسی + صفت + در رفتن (اسم من در رفته که / اسمش به بی‌ناموسی در رفت / اسمش مستبد در رفته بود)،

این + اسم + هم + همان اسم + است؟ (این‌جا هم‌جا بود؟)،

از این + صفت تفضیلی + نمی‌شود (از این آبادتر نمی‌شود)،

اسم + ضمیر متصل + بردن (شانسش برد)،

اسم + ضمیر شخصی متصل + زدن (شانسش زد)،

نشستن به (+ مصدر) / نشستن و (+ فعل) (می‌نشستند به تخمه شکستن / می‌نشیند و می‌گویند...)،

هرچه + اسم + بودن (هرچه آدم بود).

۴-۲) توجه به نیم‌فاصله در صورت مدخل

یکی از ویژگی‌هایی که شاید در کمتر فرهنگی یافت می‌شود و در این اثر وجود دارد، توجه به نیم‌فاصله در ثبت صورت مدخل است. مؤلف هر دو شکل چسبان و نیم‌فاصله‌دار مدخل را ضبط کرده و بین آنها با خط کج فاصله انداخته‌است؛ مانند: آب‌دزدک/آبدزدک. موارد دیگر عبارتند از: آب‌خوری/آبخوری، آدمیزاد/آدمی‌زاد، آفتاب‌رو/آفتاب‌رو، اوراق‌چی/اوراقچی، بجا/به‌جا، بش‌باد/بشباد، شب‌پره/شبیره، شش‌لول/ششلول، میان‌دار/میاندار، نان‌خور/نانخور، نقل‌علی/نقلعلی، هم‌پالکی/همپالکی، یاردانقلی/یاردان‌قلی، یک‌باره/یکباره.

۵-۲) قرار دادن اجزای اختیاری در داخل کمانک

اجزایی که وجود یا نبود آنها تغییری در معنا ایجاد نمی‌کند، باید داخل کمانک قرار گیرند که در این فرهنگ نیز این‌گونه عمل شده‌است؛ مانند: آب (به) دست شمر افتادن، یک (قُلپ) آب هم رویش، (این) آخر سری‌ها، اخم‌های خود را تو(ی) هم کردن، ادا (و) اطواری، افسار خود را (به) دست کسی دادن، اله (کردن) و بله کردن، (یک) باکیش بودن، بالا رفتن (و) پایین آمدن، بلا (به) سر کسی آمدن، بو(یی) نبردن از چیزی، پا(ی) منقلی، دو (تا) پا داشتن دو (تا) پا هم قرض کردن، پته (و) پوته کسی را روی داریه ریختن، سر پیاز (بودن) ته پیاز بودن، سرجه‌از(ی)/سرجه‌یز(یه)، سر کسی جای دیگر (بند) بودن، شاخ (و) شانه کشیدن، هفت (تا) جان داشتن، یللی (و) تللی.

۶-۲) تجمیع دو یا چند مدخل مشابه در یک مدخل

در این اثر، دو یا چند صورت مشابه مدخل کنار هم ذکر شده‌اند و بین آنها با خط کج فاصله انداخته شده‌است؛ در حالی که هر دو صورت باید جداگانه مدخل شوند و صورت کم‌بسامد به صورت پر‌بسامد (بر اساس منابع پیکره) ارجاع داده شود. در ادامه به تعدادی از این مدخل‌ها اشاره می‌کنیم: آل‌پلنگی/آلاپلنگی، جای آباد به تن کسی نگذاشتن/... برای کسی باقی نگذاشتن، جرینگه/جرنگه/جیرینگه، جوب/جوق، این رسمش نیست/این که رسمش نمی‌شود، زنجموره/زنجه‌موره، هسبند/هست‌بند، یخه/یقه، یسر/یسل، یللی زدن/یللی کردن.

۷-۲) ضبط نکردن صحیح اجزای متغیر مدخل

جزء جانشین مدخل داخل کمانک و به صورت (یا:...) می‌آید. به این معنا که مطلب داخل کمانک می‌تواند، بدون تغییر دادن معنا، جایگزین مطلب قبل از خود و بیرون کمانک شود (نجفی، ۱۳۸۷). در حالی که صورت‌های متغیر یا جانشین باید با خط کج از هم تفکیک شوند. مثلاً مدخل «آب از لب (یا: لک) و لوچه کسی راه افتادن» باید به صورت «آب از لب/ لک و

لوچه کسی راه افتادن» ثبت شود و برای هر دو جزء شاهد جداگانه ذکر شود. تعدادی از مدخل‌های مشابه دیگر عبارتند از: آدمی شدن (یا: بودن)، ارث خرس (یا: شغال) به کفتار رسیدن، اسم خود را عوض کردن (یا: برگرداندن)، اگر از من می‌شنوی (یا: می‌پرسی)، الم‌شنگه به پا کردن (یا: راه انداختن)، بلبل توی گلوی کسی بودن (یا: لانه داشتن)، پا گذاشتن بیخ خر (یا: گلوی کسی، میان (یا: وسط) زمین و هوا، از زور پیسی (یا: پسی)، مثل سگ و درویش (یا: گدا)، شاه (یا: پادشاه) وزوزک، شر خود را کندن (یا: کم کردن)، از شر کسی خلاص (یا: راحت) شدن، صابون به شکم (یا: دل) خود زدن (یا: مالیدن)، هر را از بر نشناختن (یا: تشخیص ندادن)، هزار بیشه (یا: پیشه)، یخه کسی را چسبیدن (یا: گرفتن).

۲-۸) تجمیع صورت‌های مختلف املائی در یک مدخل

صورت‌های مختلف املائی در یک مدخل گرد آمده‌اند و با خط کج از هم جدا شده‌اند (نغزگوی کهن، ۱۳۸۶)؛ در حالی که باید هر کدام جداگانه مدخل شوند و صورت کم‌بسامد به صورت پربسامد ارجاع داده شود. در ادامه، به تعدادی از این گونه مدخل‌ها اشاره می‌کنیم: آقبانو/ آغبانو، اتراق/ اطراق، اتو/ اطو، باجناغ/ باجناق، باباغوری/ باباقوری، بدقلق/ بدغلق، پاتوق/ پاتوغ، پلغیدن/ پلغیدن، تُلّی/ تُلّی، جغجغه/ جقجقه، ریغو/ ريقو، زاق و زوق/ زاق و زوق، ذاق و ذوق، زغبوت/ زغبوت، سرتغ/ سرتق، سلاتون/ سلاطون، نَتربوق/ نطربوق، والذّاریات/ وزّاریات، وق‌زده/ وغ‌زده، یالقوز/ یالغوز، یغلاوی/ یقلاوی، یغنعلی/ یقنعلی.

۳) آوانگاری

در مقدمه اثر درباره شیوه آوانگاری چنین آمده‌است: آوانگاری کلمات متداول و معروف ثبت نشده‌است. تلفظ کلمات کم‌کاربرد یا دارای چند تلفظ، به روش سنتی ضبط شده‌است. آوانگاری کلمات کم‌کاربردی که دارای حرف «واو»، با پنج وجه مختلف (یک صامت، دو مصوت، یک مصوت مرکب و یک حرف ناملفوظ: خوار) هستند، به روش لاتین ثبت شده‌است. در برخی از موارد هم برای رفع ابهام، از هر دو روش استفاده شده‌است (نجفی، ۱۳۸۷).

ویژگی‌ها

۳-۱) منسجم نبودن شیوه آوانگاری

با مطالعه شیوه‌نامه اثر که در بالا ذکر شد، درمی‌یابیم که اولین ایراد وارد بر آوانگاری، نبود انسجام است. مؤلف از هریک از شیوه‌های سنتی و بین‌المللی به فراخور نوع مدخل استفاده کرده و حتی گاهی هم‌زمان، برای رفع ابهام از هر دو روش بهره برده‌است؛ در حالی که با آوانگاری لاتین هیچ ابهامی در تلفظ مدخل باقی نمی‌ماند. تعدادی از مدخل‌های دارای آوانگاری

سنتی عبارتند از: آدَمَک، آمَدَنه، اُسْتُخوانی، اِسکِن، اِسْم و رَسْم، اَشْرَفی، بادگَنک، بَیین و بَترک، بُختُالنَّصر، پَسْتک، تُپُل / تُپُلِی، ثِقُل، جُداجُدا، جُرْجَت، جُعْلَق / جُعْلَنق، رانکی / رونکی، راه حل، رَجَز، رَفْتِگار، یاردانقُلِی / یاردان قُلِی، یَخْبنَدان، یلخی، یَواشکی.

شماری از مدخل‌های دارای آوانگاری بین‌المللی عبارتند از: آتا و اوتا، آج و داغ، آگوز، ابوالبشر، الآنه، اوباش، اوراق، بادیه، باریکه، باقیات و صالحات، پادوی / پادویی، تاتی‌تاتی، تروتیل / تروتیلی، تقویتی، زال و زاتول، سر و رو، شاشی، صاف و صوف، صیغه‌رو، موخوره، موتور، یالله، یاد و هوش، یارو، یاسین.

تعدادی از مدخل‌هایی که به هر دو صورت آوانگاری شده‌اند، عبارتند از: آب جو، آب چلو، اتول / اوتول، اتو / اطو، اخت و جور، آخی، باد و بروت، ببو، بترکی، بچگی، پرویی، تُپَز، تنه‌پته، تجدیدی، تجیر، جار و جنجال، رانکی / رونکی، رأی، یا قدوس، یلخی، یَل‌یَلِی، ینگه.

۲-۳) نبود آوانگاری در برخی از مدخل‌ها

مدخل‌های رایج، طبق گفته خود مؤلف در مقدمه، اساساً آوانگاری ندارند. در حالی که ممکن است تلفظ مدخلی برای کاربر غیرفارسی‌زبان مشکل باشد؛ از این رو تمامی مدخل‌ها باید دارای آوانگاری باشند. در ادامه، شماری از مدخل‌های بدون آوانگاری را ذکر می‌کنیم: آتش، آخر (و) عاقبت، آزار، آژدان، امروزی، امضا، انداختن، ایراد، بالابان، بافتن، توانستن، جارو، میخ، ناباب، حاج و واج، هشتاد، هفته، یابو، یادگاری، یخ، یک.

۴) ریشه‌نگاری

ویژگی‌ها

نبود ریشه‌نگاری در برخی از مدخل‌های غیرفارسی

ناهماهنگی در ضبط ریشه کلمات وجود دارد. مثلاً مدخل‌های افه (از ریشه فرانسوی effet)، باطوم (از ریشه فرانسوی baton) و «سننه (از ریشه ترکی) ریشه‌نگاری شده‌اند؛ اما ریشه برخی دیگر از کلمات ضبط نشده است. مانند: تیلیت (از ریشه عربی «ترید»)، حلیم (از ریشه عربی «هلیم»)، زاپاس (از ریشه روسی zâpâs)، سنکوپ (از ریشه فرانسوی syncope)، فول (از ریشه انگلیسی foul)، گاماس گاماس (ریشه ارمنی «یواش‌یواش»)، مَرکروج (از ریشه فرانسوی mercurerouge) و ملافه (از ریشه عربی «ملحفه») (اعلم، ۱۳۸۰).

اینجانب پس از بررسی بخش‌های دیگر کتاب، به موارد دیگری که ریشه‌نگاری نشده‌اند دست یافته‌ام. برای این منظور، از فرهنگ هشت جلدی سخن (۱۳۸۲) بهره گرفته‌ام: آپارتمان (از ریشه فرانسوی appartement)، آپارتی / آپاردی (ترکی)، آجان / آژان (فرانسوی)، آرتیست

(از ریشهٔ فرانسوی *artiste*)، اتاق (از ریشهٔ ترکی اطاق)، اجاق (ترکی)، ارگاندی (فرانسوی: *organdi*)، باسلق (ترکی)، بلیت/ بلیط (از ریشهٔ فرانسوی *billet*)، بورس (از ریشهٔ فرانسوی *bourse*)، پاپاخ (ترکی)، پاتیس (از ریشهٔ فرانسوی *baptiste*)، پاتیل (سنسکریت)، پز (از ریشهٔ فرانسوی *pose*)، توپ (ترکی)، ریال (از ریشهٔ اسپانیایی *real*)، ژست (از ریشهٔ فرانسوی *geste*)، ژیگول (از ریشهٔ فرانسوی *gigolo*)، سپور (ترکی)، سماور (روسی)، سورچی (ترکی)، سوغان/ سوقان (از ریشهٔ عربی سَوَقان)، شقاقُلوس/ شاقولوس/ شاقولوس (واژهٔ معرب از ریشهٔ یونانی)، شیک (از ریشهٔ فرانسوی *chic* و آلمانی *schick*)، وافور (از ریشهٔ لاتینی واپور)، یالقوز/ یالغوز (ترکی)، یُخلا (ترکی).

۵) هویت دستوری

ویژگی‌ها

۱-۵) توجه به ماهیت دستوری حروف اضافهٔ مرکب

این فرهنگ در بخش هویت دستوری، به ساختار حروف اضافه‌ای مانند: به سوی/ سوی، در بالای/ بالای، در سر/ سر و ... توجه ویژه‌ای داشته‌است و برخلاف بیشتر فرهنگ‌ها که این ترکیبات را به دلیل حذف حرف اضافه در گونهٔ عامیانه (بالای، روی، سر)، اسم تلقی کرده‌اند، برچسب حرف اضافه برای آنها منظور داشته‌است (نجفی، ۱۳۸۷)؛ مثلاً «پای» به صورت «پای/ به پای» مدخل شده‌است. او همچنین مدخل‌هایی مانند: بالای، پشت، پهلوی، پیش، جلو، رو(ی)، سر، میان و ورای را با هویت حرف اضافه ثبت کرده‌است.

۲-۵) ضبط مدخل‌هایی با هویت دستوری جدید در زبان عامیانه

یکی از ویژگی‌های زبان فارسی کاربرد اسم در مقام صفت است (لازار، ۱۳۸۴) که در فرهنگ فارسی عامیانه، به این نکته توجه شده‌است؛ یعنی مؤلف به تغییر هویت دستوری برخی از کلمات در بافت عامیانه اشاره کرده‌است. مثلاً اسم «اوراق» در بافت عامیانه، در مقام صفت (این یارو... دیگر اوراق شده) به کار می‌رود که در فرهنگ با این معنای جدید، ثبت شده‌است. در ادامه، تعدادی دیگر از این گونه مدخل‌ها را ذکر و معنای خاص عامیانهٔ آن را داخل کمانک بیان می‌کنیم: ادبار (کاربرد صفتی: کار لعنتی و ادبار، اراذل (کاربرد صفتی: آن مردک اراذل، در مقام اسم مفرد: آن اراذل و اوباشی که... دختر بهش دادید)، بچه (کاربرد صفتی: چه قدر بچه‌ام من)، برزخ (کاربرد صفتی: نمی‌دانی چه برزخ شده بود)، پاتیل (کاربرد صفتی: به خانه که می‌رسیدی پاتیل می‌شدی)، پختنی (کاربرد اسمی: هر شب پختنی درست می‌کرد)، پُری (کاربرد قیدی به معنای «زیاده، چندان، پُر»: پری هم نامربوط نمی‌گوید)، تازه (کاربرد اسمی:

چه تازه‌ای از جنگ دارید؟»، تغار (کاربرد صفتی به معنای «درشت، بزرگ، فراخ»: چشم تغار)، تنهایی (کاربرد قیدی: می‌ترسید تنهایی کوچه برود)، ریز (کاربرد اسمی به معنای «صورت، فهرست با ذکر جزئیات»: ریز هر جور سلاحی را داشت)، زخم (کاربرد صفتی: زنجیر... به ران زخم قاطر می‌زد)، صیغه (کاربرد صفتی: آقا... چهار زن صیغه دارند)، نوشتنی (کاربرد اسمی: دو روز نوشتنی نداریم)، هوش (کاربرد صفتی به معنای «هوشیار، بهوش»: دلم می‌خواست هوش بودی).

۵-۳) تعیین نشدن هویت دستوری برخی از مدخل‌ها

مؤلف هویت دستوری بسیاری از مدخل‌های غیرمرکب (مدخل مرکب: متشکل از دو واحد واژگانی و دو تکیه) را نیز تعیین نکرده‌است و این خود نقیصه بزرگی در تألیف فرهنگ است؛ مانند: آبکی، آپاچی، آتشک، آدمک، اسقاطی، اقوام، اکابر، آلو، بافور، بنگی، بور، یخدان، یُخلایی.

۵-۴) تفکیک نشدن هویت‌های دستوری از یکدیگر

مسئله دیگری که شاید به‌سختی بتوان آن را در شمار ایرادات کتاب به حساب آورد، تفکیک نشدن هویت‌های دستوری از یکدیگر است. مؤلف در برخی از مدخل‌ها، دو هویت دستوری را با تعریف و شاهد یکسان ثبت کرده‌است که مخاطب را در تشخیص این‌که کدام تعریف و کدام شاهد متعلق به کدام هویت دستوری است، دچار مشکل می‌کند. مثلاً هویت دستوری مدخل «بریده‌بریده» را به صورت «صفت و قید» ضبط کرده و یک تعریف و سه شاهد برای هر دو هویت ذکر کرده‌است. در حالی که شایسته بود که برای دوری از ایجاد ابهام در ذهن کاربر، برای هر کدام از هویت‌های صفت و قید، یک تعریف و یک شاهد جداگانه ثبت می‌کرد. تعدادی از مدخل‌های مشابه دیگر عبارتند از: اشتباهی، بلند، پرت و پلا/ پرت و پرا، رُک، سر سیری، سیخ، ناغافل، هاج و واج.

۶) تعریف‌نگاری

یکی از امتیازات ویژه فرهنگ فارسی عامیانه این است که نخستین اثری است که معنای عامیانه صورت منفی افعال را نیز ضبط کرده‌است (نغزگوی کهن، ۱۳۸۶). مثلاً ذیل مدخل «کردن»، مصدر «نکردن» را آورده و آن را چنین تعریف کرده‌است: «کوتاهی کردن، غفلت کردن (از انجام دادن کار لازمی)». همچنین شاهد «نکردم دوتا دانه اسپند بریزم آتش...» را به‌عنوان مؤید معنا ذکر کرده‌است. در این قسمت پس از ذکر انواع تعریف‌نگاری به بیان ویژگی‌های آن در این اثر می‌پردازیم:

۱-۶ انواع

۱-۱-۶) تحلیلی: در این نوع تعریف‌نگاری، نوع، جنس، فصل و حتی گاه عرضیات معرف بیان می‌شود. مثلاً در تعریف «ابر» آمده‌است: «قطعهٔ اسفنج یا مادهٔ پلاستیکی شبیه اسفنج (جنس) که برای شستشوی بدن یا ظروف به کار برند (فصل)». مثال‌های دیگر عبارتند از: آجیل مشکل‌گشا، آخ کسی درآمدن، آدم خود را شناختن، اتابکی، اتاق‌داری، باج سبیل، خود را باختن، خود را از تا نینداختن، تابلو، نادختری، هار و هور، هجی کردن، توی هچل افتادن، یابو، یاسین به گوش خر خواندن.

۲-۱-۶) ترادفی: گاه از تعریف به مترادف استفاده می‌شود؛ به این معنا که واژه به‌وسیلهٔ واژگان شناخته‌شدهٔ قبلی تعریف می‌شود. مثلاً در تعریف «آجری» آمده‌است: «خوب، مرغوب». شواهد مشابه دیگر عبارتند از: آزار، آسمان‌جل، ابوالبشر، آخ، بادکرده، پابرجا/ پابه‌جا، پاگیر شدن، پایهٔ چیزی را گذاشتن، ناهل، ناباب، ناخنی، واجب، واخورده، وارد، هتک، هرت، یامفت.

۳-۱-۶) ترکیبی از تحلیلی و ترادفی: در بعضی از موارد نیز از ترکیب تعریف‌های تحلیلی و ترادفی استفاده می‌شود؛ مثلاً در تعریف «جانماز» آمده‌است: «فرش کوچک که گسترند (جنس) و روی آن نماز گذارند (فصل)، سجاده (مترادف)». موارد مشابه دیگر عبارتند از: آزرگار، آیینه منم، ابواب جمعی، اجل کسی رسیدن، از آن طرفی، باد سام، باد و بُروت، بدلی، سر حساب شدن (یا: آمدن)، شاش کسی کف کردن، شاگرد، ناپسری، ناشیگری، نان شب، هزار تو، یتیم‌خانه.

۴-۱-۶) نقشی: گاه تعریف نمایانگر نقش و کاربرد مدخل در موقعیت‌های مختلف است؛ مثلاً مدخل «(مگر) آرد توی دهن است؟» چنین تعریف شده‌است: «به طعنه به کسی که بی‌جهت سکوت کرده باشد، گویند». تعدادی از موارد مشابه دیگر عبارتند از: آفتاب از کدام طرف دمیده (یا: درآمد)؟، اختیار دارید!، ارواح آن...!، اَلْب اَلْب سنگ سُرُب، بسم‌الله، بعض شما نباشد، پُخ، پول من و تو ندارد، رد احسان نمی‌کنم، سبیل‌های کسی را کفن کردن، بخشی شانس!، ناف کسی افتادن، هفت قرآن در میان.

۵-۱-۶) جمله‌ای: تعریف مدخل‌های جمله‌ای، به‌درست، معمولاً به صورت جمله است؛ مانند: آدم آه و دم است (آدمی زیاده‌ظریف و آسیب‌پذیر است و به آسانی شکسته می‌شود)، موارد دیگر عبارتند از: هر جا آتش است او فراش است، استخاره ندارد، اصرار بیش از این نمی‌شود، برای خودت می‌گویم، از او هر چه بگویی (یا: بگویند) برمی‌آید، پیش خودمان بماند، ترس ندارد، جا نیست (که) سوزن بیندازی، این نشد یکی دیگر، میان ما (که) از این حرف‌ها نیست، یک وقت دیدی (یا: می‌بینی)، همچه بگویم، هواش (یا: هوایش) پس است، تا یادم نرفته/ تا یادم است.

۶-۱-۶) تعریف صفت با «که» ربط آغازین: تعریف برخی از صفت‌ها، از جمله تعدادی از صفت‌های فاعلی با «که» شروع می‌شود؛ یعنی موصوف (کسی/ چیزی) حذف می‌شود و حرف «که» که بیانگر صفت بودن مدخل است، در آغاز تعریف می‌آید. مانند مدخل «آدم‌نمون» که به صورت «که همه خصوصیات انسانی را از دست داده باشد» تعریف شده‌است. موارد دیگر عبارتند از: آمپول‌زن، اتوکشیده، اخلاقی، باج‌خور، بادآورده، بی‌بته، پاسبک، پاسوخته، جانی، زبل، هافهافو/ هفهفو، هالو، هرزه، یک‌بخته، یک‌ه‌زا.

۶-۲) ویژگی‌ها

۶-۲-۱) تعاریف نادقیق

اشکال مهم در این زمینه، ذکر تعاریف نارسا و ناقص است. در زیر، برخی از آنها را نقد و سپس صورت دقیق و کامل آنها را با ارجاع به فرهنگ بزرگ سخن و کتاب کوچه بیان می‌کنیم:

۱) آبگاه: «دو بخش کناری زیر شکم در بالای کشاله‌ران»/ این تعریف قدری مبهم به نظر می‌آید؛ زیرا دو بخش کناری زیر شکم به معنای «پهلوی» نیز است. فرهنگ سخن علاوه بر «مئانه»، معناهای «پهلوی، تهیگاه» و «جای برداشتن یا نوشیدن آب، آبشخور» را نیز برای این مدخل ذکر کرده‌است (انوری، ۱۳۸۲).

۲) آتش از گورش ببارد: «نوعی نفرین به کسی که مرده‌است»/ معنای مذکور نارسا و غیربلیغ است. این مدخل در فرهنگ سخن به صورت «گرفتار شدن به عذاب قبر» تعریف شده‌است (انوری، ۱۳۸۲).

۳) آخر (و) عاقبت نداشتن: «به ماجرا کشیدن، بدبختی به بار آوردن؛ خوش‌فرجام نبودن»/ تعریف «به ماجرا کشیدن» قدری مبهم به نظر می‌آید. ذکر دو تعریف دیگر کفایت می‌کند.

۴) آعرابی: «کلمه طعنه‌آمیز به‌ویژه در وصف جوانان»/ کتاب کوچه نیز مانند فرهنگ فارسی عامیانه در فهم دقیق معنای این مدخل درمانده‌است؛ با این وجود، توضیحی تا حدودی رسا ذکر کرده‌است: «... دقیقاً به معنی جوان جاهل یا تهی‌مغز نیست؛ لیکن می‌توان گفت کم‌وبیش احساسی از این مفهوم در آن مستتر است.» (شاملو، ۱۳۸۳).

۵) اوخواهر: «مرد امرد مفعول»/ این کلمه در مقام استهزای پسرانی که رفتارهای زنانه دارند نیز به کار می‌رود؛ بنابراین، کتاب کوچه دقیق‌ترین تعریف را ذکر کرده‌است: «به مزاح یا ریشخند، کنایه از موجودی مذکر است که علائق زنانه افراطی داشته باشد. مرد زن‌نما. مرد منحرف جنسی. مفعول. کونی» (شاملو، ۱۳۸۳).

۶) امتحان پس دادن: «در جلسه امتحان به سؤالات جواب دادن»/ این ترکیب فعلی در بافت زبان عامیانه معنای دیگری دارد و آن «روشن و آشکار شدن ماهیت کسی یا چیزی» است. (انوری، ۱۳۸۲).

۷) باد انداختن به گلو: «صدای خود را کلفت کردن، عربده کردن»/ این ترکیب در بافت زبان عامیانه معنای «با غرور و تکبر سخن گفتن یا رفتار کردن، فخر به دیگران فروختن» دارد (انوری، ۱۳۸۲).

۸) از بغل گوش کسی: «نزدیک به مماس شدن یا تصادم کردن با کسی (در مورد خطر یا چیز خطرناک به کار برند)»/ هویت صورت مدخل قید است؛ ولی تعریف ماهیت مصدری دارد. این مدخل در فرهنگ سخن به صورت «بغل گوش» و با تعریف «در فاصله بسیار نزدیک» قید شده است (انوری، ۱۳۸۲).

۹) بی‌بته: «که جرئت اقدام و عمل ندارد؛ بی‌عرضه»/ این کلمه در بافت عامیانه معنای «بی اصل و نسب» نیز دارد (انوری، ۱۳۸۲).

۱۰) پا توی کفش کسی کردن: «با ایرادها یا آزارهای پیاپی کسی را به ستوه آوردن»/ «دخاله کردن» هسته تعریف صحیح این مدخل است. این ترکیب فعلی در فرهنگ سخن به معنای «در کار او دخالت کردن و با او درافتادن، یا سر به سر او گذاشتن» آمده است (انوری، ۱۳۸۲). کتاب کوچه نیز یکی از معانی این ترکیب را «در مسائل شخصی کسی مداخله نابخا کردن، در امور دیگران فضولی کردن» ذکر کرده است (شاملو، ۱۳۸۰).

۱۱) پنجه مریم: «گل سیکلامن»/ این تعریف خود غیرشفاف و غیرگویاست و «گل سیکلامن» نیز نیاز به تعریف دارد. تعریف دقیق این کلمه در مدخل «نگون سار/ نگونسار» در فرهنگ سخن این چنین آمده است: «گیاهی علفی و زینتی از خانواده پامچال با برگ‌های قلبی شکل، گل‌های سرنگون به رنگ‌های سفید، قرمز، یا ارغوانی و ساقه زیرزمینی که مصرف دارویی دارد؛ سیکلامن؛ سیکلمه». (انوری، ۱۳۸۲).

۱۲) تابلو: «دارای قیافه تکیده و تیره و درهم که خبر از اعتیاد صاحبش به مواد مخدر و به‌خصوص تریاک و شیره می‌دهد»/ این تعریف بسیار اختصاصی است و تنها منحصر به «اعتیاد» نیست. سخن چنین آورده است: «انگشت‌نما و مشخص به‌جهت ویژگی‌های خاص معمولاً ظاهری» (انوری، ۱۳۸۲). کتاب کوچه نیز تعریف «تابلو» (با هویت اسمی) را این چنین ذکر کرده است: «قیافه یا ظاهری که نمایاننده باطن شخص باشد». (شاملو، ۱۳۸۱).

۱۳) راه باز (است) و جاده دراز: «عبارت طعنه‌آمیز دال بر رخصت اقدام و عمل به کسی که کار را آسان گرفته باشد»/ این عبارت شاید در جواب کسی که کاری را آسان گرفته باشد، به کار رود؛ ولی تعریف کامل و جامعی نیست؛ زیرا مفهوم «مخالفت با تصمیم مخاطب یا آسان‌انگاری

وی» در تعریف گنجانده نشده‌است. بهترین تعریف را فرهنگ سخن آورده‌است: «هنگامی گفته می‌شود که کسی موافق وضعیتی نیست یا دیگری را تهدید به ترک او می‌کند؛ در صورتی که خوشایندت نیست، می‌توانی بروی» (انوری، ۱۳۸۲).

۱۴) راه خود را کشیدن (و) رفتن: «راه افتادن و رفتن»/ معنای «بی‌اعتنایی به کسی یا چیزی» در این عبارت پنهان است که در تعریف به آن توجه نشده‌است. فرهنگ سخن چنین آورده‌است: «بدون توجه به چیزی یا دخالت کردن در کاری از جایی رفتن؛ اعتنا یا دخالت نکردن» (انوری، ۱۳۸۲).

۲-۲-۶) زبان کهن برخی از تعاریف

زبان تعاریف نیز گاهی به تقلید از فرهنگ‌های قدیمی چون برهان قاطع مهجور و قدیمی می‌شود. یعنی «می» از فعل مضارع اخباری حذف می‌شود و فعل به صورت مضارع التزامی به کار می‌رود، یا اینکه تعریف اساساً به صورت وجه التزامی بیان می‌شود. مثلاً محمدحسین بن خلف تبریزی معنای مدخل «مورش» را چنین آورده‌است: مُهرهای کوچک و ریزه باشد که زنان در رشته کشند و بر سرهای دست و گردن بندند.» (برهان، ۱۳۷۶). در فرهنگ فارسی عامیانه نیز در تعریف «آب»، فعل جمله به صورت التزامی آمده‌است: «هر مایع که از بدن تراوش کند» در صورتی که فعل جمله باید به صورت «تراوش می‌کند» ضبط بشود. تعدادی از مدخل‌های مشابه دیگر عبارتند از: آب‌نم، آبجی خاک‌انداز، ایرادی، بادامی، پاچال‌دار، پاتوق‌دار، تاپاله/ تپاله، جارچی، راه‌آب، هرزه، هم‌غذا، یخدان، یخنی، یکه زیاد بگو.

۲-۲-۶) تجمیع چند تفکیک معنایی در یک تفکیک

گاهی مؤلف چند عنصر معنایی متمایز را در یک تفکیک معنایی تجمیع کرده‌است. در حالی که شایسته‌تر آن بود که به روش فرهنگ سخن، عناصر معنایی متفاوت تفکیک می‌شدند و شواهد هر کدام در ذیل آن عنصر می‌آمد. مثلاً معنای مدخل «برگ چغندر» چنین آمده‌است: «کنایه از چیز بی‌ارزش یا شخص بی‌اهمیت و گمنام». در حالی که می‌بایست دو برش معنایی متفاوت: ۱. کنایه از چیز بی‌ارزش و ۲. کنایه از شخص گمنام را ضبط می‌کرد و شاهد هر کدام را ذیل آن می‌آورد. در ادامه، شماری از این گونه مدخل‌ها را همراه با معنای آنها ذکر می‌کنیم و در کمانک، تفکیک‌های معنایی مناسب را بیان می‌کنیم:

توی (یا زیر) جلد کسی رفتن (یا افتادن): کسی را وسوسه کردن و از کاری منصرف ساختن یا به کاری برانگیختن (۱). کسی را از کاری منصرف کردن (۲). کسی را به کاری برانگیختن،

جواب کسی را دادن: توقع کسی را برآورده کردن، حق کسی را ادا کردن (۱). توقع کسی را برآورده کردن (۲). حق کسی را ادا کردن)،
نهیب زدن: ناگهان پرخاش کردن و بازداشتن کسی از کاری یا واداشتن او به کاری (ناگهان پرخاش کردن برای بازداشتن کسی از کاری/ ناگهان پرخاش کردن برای واداشتن کسی به کاری).

۷) ارجاع‌دهی

ویژگی‌ها

ارجاع ندادن مدخل‌های مشابه به یکدیگر

برخی مدخل‌های مشابه وجود دارند که بایست، بر اساس میزان بسامد، به یکدیگر ارجاع داده می‌شدند؛ ولی این کار صورت نگرفته‌است. مثلاً مدخل‌های «شیره جان کسی را مکیدن» و «شیره کسی را کشیدن» می‌بایست به یکدیگر ارجاع داده می‌شدند. همچنین هستند مدخل‌های: افسار کسی (به) دست خودش نبودن و افسار کسی (به) دست دیگری بودن، اما (توی کار) آوردن و اما روی چیزی گذاشتن، باب شدن به باب کردن (ارجاع مجهول به معلوم)، صدا دادن و صدا درآوردن، واریز شدن به واریز کردن.

۸) پیکره و شاهدگزینی

ویژگی‌ها

۸-۱) کهنگی زبان برخی از منابع پیکره

همانگونه که در گذشته ذکر شد، نجفی قصد جمع‌آوری واژگان عامیانه تهرانی از قرن چهاردهم تا معاصر را داشته‌است و به غیر از انتخاب دو کتاب از جمال‌زاده اصفهانی که بنیانگذار داستان‌نویسی جدید در گونه عامیانه است، از آثار نویسندگان متولد تهران سود جسته‌است (فرهنگ فارسی عامیانه، ۱۳۸۷)؛ البته پیکره زبانی مؤلف واژگان مهجور و قدیمی را نیز وارد فرهنگ کرده‌است؛ زیرا در آن، منابعی چون: نیرنگستان، تهران قدیم و از خشت تا خشت وجود دارد که گرچه در قرن چهاردهم نوشته شده‌اند، اما مربوط به حوزه زبانی قاجاریه هستند یا از سبک قدیم عامیانه تقلید کرده‌اند. مدخل‌هایی چون: اُسْبُل، اُقرَمَزَنگ، پَناباد، مُرگُوج، میروک، نوت (اسکناس) و واسِرَنگ رفتن به این دلیل در فرهنگ ثبت شده‌اند.

۲-۸) نبود شاهد یا مثال در برخی از مدخل‌ها

برخی مدخل‌ها، علاوه بر شاهد، مثال نیز ندارند. در حالی که مؤلف موظف است در صورت نبود شاهد، مثالی (شاهد ساختگی) ذکر کند. تعدادی از مدخل‌هایی که این ایراد را دارند، عبارتند از: آسمان را به زمین آوردن، آی بی کلاه، اضافی، امورات خود را گذراندن، بچه‌نگهدار، بزرگیتان را می‌رسانم، پرخور، پس‌دوزی، توان پس ندادن، واق‌واق، وقت گذاشتن، ولوله انداختن، هاپو/هایپی، هالو، یالانچی پهلوان، یُخلا و یَلک.

۳-۸) مغایرت شاهد با صورت مدخل

صورت برخی از مدخل‌ها با صورت آن در شاهد تفاوت لفظی یا دستوری دارد و عیناً مطابق یکدیگر نیست. مثلاً در شاهد مدخل «آجان و آجان‌کشی»، این عبارت به صورت «آژان و آژان‌کشی» آمده‌است. در ادامه تعدادی از این موارد را همراه با صورت شاهد (در کمانک) ذکر می‌کنیم و زیر قسمت متفاوت یا اضافی شاهد خط می‌کشیم: آدم‌آه و دم‌است (مگر تو نمی‌دانی که آدمیزاده آه است و دم؟)، اشک شمع (شمع‌ها توی چلچراغ‌ها می‌سوزد. اشک‌های سوزانش چکه می‌کند روی ما)، باری از دوش کسی برداشتن (باری از دوش باباننه‌شان ورمی‌دارند)، نه به دار است نه به دار (نه به بار است نه به بار است، اسمش خاله ماندگار است)، پادرها (جز عادات ناچیز و خرافه‌های پادروایی به نظر نمی‌آید)، پارس (سگ‌ها... پارس می‌کردند)، پاشنه در (یا: خانه) را برداشتن (پاشنه دکان عطاره را برداشته بود از بس که می‌آمد و می‌رفت)، تخم کاشتن (تخم‌سگ بی‌دین و ایمانی را کاشتم)، به هونگ زنی دسته گذاشتن (من را دنبال نخود سیاه به شهر فرستادی تا به هونگ زنکه دسته بگذاری).

نتیجه‌گیری

فرهنگ فارسی عامیانه، با وجود تمام نقایص ساختاری، همچنان بهترین - و شاید تنها - فرهنگ در حوزه زبان عامیانه است؛ زیرا واحدهای واژگانی محاوره‌ای تهرانی را از آغاز قرن چهاردهم و با استفاده از پیکره زبانی وسیع مکتوب مورد بررسی قرار داده‌است؛ به‌گونه‌ای که نیمی از مدخل‌هایش تاکنون در هیچ‌یک از فرهنگ‌های عمومی و حتی عامیانه زبان فارسی یافت نشده‌است. همچنین این اثر مدخل‌ها را منطبق با ساختار استاندارد و به‌روز فرهنگ‌نویسی مورد بررسی قرار داده‌است؛ به‌طوری که پس از ثبت مدخل، حتی الامکان آوانگاری و ریشه‌نگاری انجام شده، هویت دستوری و گاهی برچسب کاربردی ذکر شده و در ادامه، تعریف، شاهد و منبع شاهد نیز بیان شده‌است. علاوه بر اینها، این فرهنگ نخستین فرهنگ عامیانه است که حتی صورت‌های منفی افعال با معانی خاص عامیانه‌شان را نیز ضبط کرده‌است.

منابع

- اعلم، هوشنگ (۱۳۸۰). «باز هم درباره فرهنگ فارسی عامیانه». *نامه فرهنگستان*. دوره ۵، ش ۱ (پیاپی ۱۷)، ۹۶-۱۲۵.
- انوری، حسن (۱۳۸۲). *فرهنگ بزرگ سخن*. جلد‌های ۱-۴ و ۸. چاپ دوم. تهران: سخن.
- برهان، محمدحسین بن خلف تبریزی (۱۳۷۶). *برهان قاطع*. به کوشش محمد معین، ج ۴، چ ۲، تهران: ابن سینا.
- ثروت، منصور و انزابی‌نژاد، رضا (۱۳۷۷). *فرهنگ لغات عامیانه و معاصر*. تهران: سخن.
- جمال‌زاده، محمدعلی (۱۳۴۱). *فرهنگ لغات عامیانه*. به کوشش محمدجعفر محجوب، تهران: ابن سینا.
- حق‌شناس، علی‌محمد (۱۳۷۹). «فرهنگ فارسی عامیانه یا گفتاری، کدام؟». *نشر دانش*. دوره ۱۷، ش ۹۶، ۵۹-۶۵.
- خرم‌شاهی، بهاء‌الدین (۱۳۸۷). *از واژه تا فرهنگ*. تهران: ناهید.
- شاملو، احمد (۱۳۸۰). *کتاب کوچه*. با همکاری آیدا سرکیسیان. ج ۸، تهران: مازیار.
- شاملو، احمد (۱۳۸۱). *کتاب کوچه*. با همکاری آیدا سرکیسیان. ج ۱۰، تهران: مازیار.
- شاملو، احمد (۱۳۸۳). *کتاب کوچه*. با همکاری آیدا سرکیسیان. ج ۲، تهران: مازیار.
- لازار، ژیلبر (۱۳۸۴). *دستور زبان فارسی معاصر (ترجمه مهستی بحرینی)*. توضیحات و حواشی هرمز میلانیان، تهران: هرمس با همکاری مرکز بین‌المللی گفت‌وگوی تمدن‌ها.
- نجفی، ابوالحسن (۱۳۸۷). *فرهنگ فارسی عامیانه*. ج ۲، تهران: نیلوفر.
- نغزگوی کهن، مهرداد (۱۳۸۶). «تاریخچه فرهنگ‌نویسی عامیانه فارسی». *فرهنگ‌نویسی (ویژه‌نامه نامه فرهنگستان)*، دوره ۱، ش ۱، ۱۶۷-۱۸۳.